

RECENZE

Stelmach Jerzy. *Sztuka manipulacji*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2018, 120 s.

Existují knihy, které – alespoň co se týká počtu stran – nepatří k těm nejjobsáhlejší, přesto zůstávají dlouho (či někdy i natrvalo) na pracovním stole, neboť znovu a znovu nutí čtenáře prolístovat určitou pasáž. K těmto publikacím se řadí i jeden z recentních počínů z pera předního polského právního teoretika a filozofa *Jerzyho Stelmacha*, dlouhodobě spojeného s Právnickou fakultou Jagellonské univerzity v Krakově. V knize poměrně provokativně nazvané *Umění manipulace (Sztuka manipulacji)*, neboť pokud „*uměním dnes nazýváme vaření či milování, tak nepochybně lze o něm hovořit i v souvislosti s manipulací*“ (s. 14), postupně rozebírá 25 nejdůležitějších a nejčastěji používaných způsobů manipulace, které zná z autopsie, tedy jako osoba, která v minulosti „*byla manipulována, ale i sama manipulovala*“ (s. 17).

Tomu je uzpůsobena i struktura díla. Po úvodním seznámení s analyzovaným fenoménem a zodpovězení některých nejasných metaotázek jsou poté v jednotlivých kapitolách zkoumány autorem identifikované manipulační techniky. Jak ale autor připomíná, pořadí kapitol neodráží důležitost, ani efektivnost jednotlivých způsobů manipulace. Taktéž by bylo nesprávné vycházet z toho, že publikace nabízí úplný a navzájem se neprostupující přehled všech manipulačních triků využívaných v praxi (s. 16). Co víc, popsání způsobů nemusí vždy patřit jen mezi nástroje nežádoucí manipulace.

Jako klíčové se totiž vždy jeví stanovení hranice, kdy se určitá negociační strategie či argumentační technika (již) dostává na půdu manipulace. Jinými slovy, za zásadní lze považovat otázku, kdy vlastně máme co dočinění s manipulací. Odpověď na tuto otázku představuje pomyslnou dělicí čáru mezi „pozitivními“, popřípadě jen „neutrálními“ metodami přesvědčování a argumentace, kterými se *J. Stelmach* zabýval ve svých dřívějších pracích [za připomenutí stojí zejména *Sztuka negocjacji prawniczych* z roku 2010, kterou sepsal s *B. Brożkem* a jež se dočkala i své anglické a německé mutace (*The Art of Legal Negotiations*. Wolters Kluwer, 2013; *Theorie der Juristischen Verhandlungen*. Nomos, 2014), anebo v českém prostředí známější *Kodeks argumentacyjny dla prawników* z roku 2002 či *Methods of Legal Reasoning* vydané v nakladatelství Springer v roce 2006 a opět sepsané ve spoluautorství s *B. Brożkem*] na straně jedné a negativně vnímanou manipulací deformující diskurz eticky nežádoucím způsobem.

Naznačenou dělicí linku spatřuje *J. Stelmach* ve „*vědomém užití určitého nedovoleného způsobu s cílem ovlivnit chování nebo motivaci jiných osob*“ (s. 16). Jsou to tedy primárně intence manipulátora, které umožňují zařadit jeho postup buď mezi dovozené, anebo naopak manipulativní strategie. Uvedené můžeme ilustrovat na příkladu „*nowomowy*“ [původ označení tohoto způsobu manipulace lze hledat v *Orwellově „novomluvě“ (newspeak)*], kdy mluvčí – jednotlivec nebo určitá komunita – zavádí speciální terminologii, a to z toho důvodu, že buď jednoduše doposud chybí (došlo-li například k objevení nové technologické pomůcky), anebo má přispívat ke snadnější dominanci v určitém diskurzu. V prvním případě se nepochybně jedná o zcela legitimní postup, kdežto v případě druhém můžeme již uvažovat o manipulaci. Obdobně lze přistupovat k „*zobecňování*“, které lze samo o sobě vnímat neutrálně, ba jako nenahraditelný prostředek při formulaci různých

pravidelností o obklopujícím světě. Nicméně pokud se stává nástrojem „*expanzivní persvaze*“ (s. 100), tedy dochází-li takto buď k záměrnému použití příliš širokých, neurčitých pojmů či tříd s cílem připravit prostor pro formulaci absurdních závěrů zpochybňujících jinak legitimní tvrzení, anebo vydává-li se za nezpochybnitelná tvrzení, která se opírají o slabou indukci, pak se opětovně ocitáme ve sféře manipulace, kterou dle autorova přesvědčení nelze „*akceptovat za žádné persvazivní situace*“ (s. 18).

Tento *prima facie* nesmlouvaný postoj k manipulativní „*novomluvě*“ (v recenzované knize je jí přiřazeno pořadové číslo 5), „*extenzivním zobecňováním*“ (způsob č. 21), ale i všem ostatním metodám manipulace je však v publikaci částečně modifikován. Mimo jiné autor upozorňuje na to, že minimálně ve dvou případech by snad i bylo možné uvažovat o ospravedlnitelném použití manipulace, a to konkrétně v situacích, kdy jednak slouží k realizaci eticky přípustného cíle, jednak je-li používána jako obrana proti manipulaci jiné osoby (tzv. *persvazivní retorze*; s. 18). Otázka přípustnosti manipulace však není v knize definitivně uzavřena, ač se k ní autor opakovaně vrací: Kromě úvodní kapitoly (s. 18) se i na dalších místech setkáváme s kategorickým odsudkem akceptace manipulace za jakýchkoliv okolností (např. s. 57), stejně tak jsou – vzhledem k uvedenému poměrně kontradiktorně – precizovány názory, dle nichž by snad bylo možné manipulaci ospravedlnit (s. 63 a násl.).

Manipulace v pojetí *J. Stelmacha* je rovněž vždy spojena s jazykem či přesněji s určitým ústním či psaným jazykovým vyjádřením. K manipulaci proto nemůže docházet pomocí obrazů či gest (s. 17) nebo při využití fyzického donucení (s. 87). Současně ji nelze zaměňovat ani s řečnickým uměním, neboť doménou manipulace je dle *Stelmacha* primárně účelový výběr argumentů, informací, faktů, jež se objevují v určitém diskurzu, a nikoliv pouhá líbivost vnější jazykové formy. Uvedené můžeme znázornit na příkladu „*dezinformace*“ (identifikované jako metoda č. 12), kdy dochází ze strany manipulátora k vědomé selekci či zamlčení relevantních faktů, popřípadě jejich zkreslení nebo dekontextualizované prezentaci. S obdobnou situací máme co do činění u „*zavádění neopodstatněných členění a klasifikací*“ (způsob č. 20), kdy manipulátorova zdánlivě propracovaná klasifikace, která se ale ve skutečnosti opírá o nahodilá a nejednotná kritéria, má odůvodnit výběr určitého „*jediného možného, nejlepšího závěru*“ (s. 96).

Druhý charakteristický rys *Stelmachova* pojetí manipulace, tedy její neoddělitelná vazba na jazyk, respektive i určitý diskurz, stojí za pozornost i z toho důvodu, že nám umožňuje zasadit recenzovanou knihu do určité širší tradice děl věnovaných agresivním způsobům vedení sporu. *Stelmachovu* práci totiž můžeme do jisté míry vnímat jako pokračování úvah, které v minulosti započal *A. Schopenhauer* ve své *Eristické dialektice* (v češtině vydáno v roce 1991 v nakladatelství En), či ještě dříve *Aristoteles* v šesté části *Organonu* ve spise *O sofistických důkazech*. Zejména na první z uvedených spisů lze v textu najít četné odkazy. Nesrovnatelně menší vliv, či snad dokonce žádný, jak sám autor upozorňuje (s. 15), měly recentní práce zejména anglosaské provenience analyzující různé vyjednávací a přesvědčovací strategie, a hlavně tedy jimi používané „*zbraně vlivu*“, použijeme-li přirovnání *R. B. Cialdiniho* z jeho dnes již klasického díla věnovaného manipulativním technikám využívaným v rámci tzv. psychologie vyhovění. (*Cialdiniho* kniha *The Psychology of Persuasion* byla v českém překladu vydána právě pod výše zmíněným souslovím, a to v roce 2012 v brněnském nakladatelství Jan Melvil Publishing.)

Je třeba zdůraznit, že byt některé *Stelmachem* analyzované způsoby vykazují podobnost s úskočnými „*triky*“ (*Kunstgriff*) identifikovanými *Schopenhauerem*, popřípadě i *Aristotelem*, tak povětšinou k těmto dřívějším pracím přistupuje autor kriticky, origi-

nálně či alespoň s určitou „přidanou hodnotou“. Na rozdíl třeba od *Schopenhauera Stelmach* nesouhlasí, aby „*přílišná konkretizace*“ byla bez dalšího řazena mezi manipulativní techniky, ačkoliv co se týče hodnocení i pojetí výše již zmíněného „*přílišného zobečnění*“, oba autoři se v zásadě shodují. Dále můžeme například vidět nejenom terminologickou paralelu mezi *Schopenhauerovým* „*vytvářením konsekvencí*“ (*Die Konsequenzmacherei*) a *Stelmachovým* „*produkováním důsledků*“ (v knize způsob č. 6), avšak při bližším pohledu je patrné, že *Stelmachovo* pojetí je širší, když vedle tradičního vyvozování z určitého tvrzení manipulované osoby dalších a dalších závěrů, mnohdy nesouvisejících a zcela absurdních, zde řadí i manipulátorovu obranu svého předchozího a často „*scetného*“ (s. 42) tvrzení, neboť je údajně jediným možným závěrem blíže neprecizovaného úsudku.

V jednom významném znaku je však *Stelmach* zcela zajedno se svými předchůdci: Cílem knihy je upozornit na recentně se rozmáhající fenomén manipulace a zejména pak poskytnout čtenářům návod, jak se před ní bránit, a to co nejdříve po jejím započetí. V rámci každé kapitoly tak vedle charakteristiky daného manipulativního triku, určení příbuznosti či provázanosti s jinými způsoby manipulace (postupně se totiž ukazuje, že jednotlivé způsoby jsou mnohdy součástí delšího a v čase rozloženého „*manipulativního řetězce*“), příkladů z různých sfér lidského života (vedle práva je to nejčastěji rodina, politika, reklama a – *sic!* – věda), nalezneme i určitý návod, jak postupovat při obraně.

Ukazuje se přitom, že zamýšlený okruh čtenářů publikace je širší, než u knih právních teoretiků a filozofů obvykle bývá zvykem. Nicméně mám za to, že právě příklady manipulace z mimoprávních oblastí, jakož i doporučení, jak se v těchto situacích bránit, mohou být pro právníky obzvláště inspirativní, a to pokud poskytují právní poradenství či rozhodují-li v oblasti rodinných vztahů apod.

Na druhou stranu nelze opominout určitá diskutabilní či jen zkratkovitá místa, která by vyžadovala další zkoumání nebo spíše jen doplnění v textu: Kupříkladu za problematické lze vnímat úvodní, nijak nepodložené tvrzení, že lidé se mj. uchylují k manipulaci proto, že jsou „*od přírody zlí, že v sobě nosí určitou „prvotní zášť*““ (s. 12). O manipulovaných je pak třeba bez dalšího dovozováno, že části z nich „*dělá radost, že mohou být obětmi*“ (s. 14). Tato tvrzení by přitom zasluhovala alespoň nějaké vysvětlení. Souvisí to s další výtkou spíše formálního rázu. Autor nevyváženě pracuje se zdroji. Na některých místech se setkáváme s úplnými odkazy, místy je ale evidentní, že je autor ovlivněn určitou, dříve v textu necitovanou prací, nicméně úplně chybí příslušný odkaz nebo je jen ve velmi okleštěné podobě. Autor si je ale toho patrně vědom, když vysvětluje, že jeho intencí bylo napsat knihu pro širší auditorium, a nikoliv vědecký traktát. Pokud zohledníme hlavní cíle knihy, tak za nejzásadnější připomínku je třeba označit absenci skutečné rady či návodu, jak se bránit manipulaci v určitých situacích. Kupříkladu v rámci pojednání o „*emočním vydírání*“ (způsob č. 4) autor lapidárně konstatuje, že „*pokud okamžitě nezareagujeme, tak později bude pro nás obtížné se vymotat ze situace stvořené manipulátorem*“ (s. 35). Neposkytuje tedy již žádný další návod, jak v těchto případech postupovat. Obdobný přístup je zvolen i u „*oblbování*“ („*wciskanie kitu*“; způsob č. 8), či „*stylizování se do role oběti*“ (způsob č. 10). Většina návodů přitom nejenom vyžaduje rychlou reakci na nedovolené chování, ale i počítá se schopností potenciální oběti manipulace logicky, analyticky a racionálně myslet (s. 44, 97), získat odstup od situace i sebe sama (s. 46) či schopnost asertivně jednat. Budou ale tato doporučení skutečně návodná pro osoby, které si uvědomují, že jsou manipulovány, ale „*pro svůj svatý klid*“ (s. 14) nebo v důsledku nedostatku asertivity se nedokážou postavit manipulátorovi? Lze se přitom domnívat, že dostatečně

silná osobnost, jež bude disponovat zmíněnými vlastnosti, se obvykle nenechá tak snadno zavléct do manipulativního jednání.

Nicméně tyto drobné připomínky nijak neumenšují významnost díla, jehož znalost se v současném světě „postpravdy“ a „postfakticity“ jeví více než prospěšná, a to v rovině nejenom právní, ale i lidské a občanské.

Katarzyna Żák Krzyżanková*

Sands Philippe. East West Street. On the Origins of “Genocide” and “Crimes against Humanity”. New York: Alfred A. Knopf – Penguin Random House, 2016, 464 s.

Knihy, které nepřicházejí s žádnou originální až provokativní tezí, ale zaměřují se spíše na popis určitého období založený na detailním rozboru historických pramenů, nemívají mezi odborníky na mezinárodní právo větší ohlas. Navzdory tomu se jedním z bestsellerů posledních let v této oblasti stala kniha, která spadá právě do této kategorie. Jedná se o dílo anglicko-francouzského autora *Philippe Sandse East West Street. On the Origins of “Genocide” and “Crimes against Humanity”* (v překladu Východo-západní ulice. O původu „genocidy“ a „zločinů proti lidskosti“), které vyšlo v roce 2016 v nakladatelství Knopf/Penguin Random House, jež standardně vydává spíše beletristické tituly. I sám autor se ostatně dlouhodobě pohybuje na hranici mezi akademickou a populárně-naučnou produkcí.

Na svém kontě má mimo jiné divadelní hru vážící se k právním aspektům druhé války v Iráku z roku 2003 (*Called to Account*) a dokumentární film, jehož hlavními protagonisty jsou synové předních nacistických válečných zločinců (*My Nazi Legacy: What Our Fathers Did*), kteří se liší pohledem na své otce i na nacistické období obecně. Všem dílům bez ohledu na jejich konkrétní zaměření je společné to, že v nich Sands zužitkovává jak své teoretické znalosti mezinárodního práva, které sdílí se studenty coby přednášející na University College of London, tak praktické zkušenosti advokáta, který byl zapojen do snad všech velkých mezinárodních trestněprávních kauz období od konce studené války (Jugoslávie, Rwanda, Irák, Guantánamo, Chile apod.). Všechna díla také nesou výrazné stopy osobního přístupu autora. Nejsilněji tak činí právě recenzovaná kniha, která není jen ohlédnutím se za okolnostmi vzniku mezinárodního trestního práva, ale zachycuje i část rodinné historie samotného autora.

Knize se po jejím vydání dostalo pozitivního přijetí ze strany širší veřejnosti. Kladné recenze na ni vyšly v předních anglosaských denících (*The Guardian*, *The Times* aj.), získala několik cen (*Baillie Gifford Prize* za nejlepší titul literatury faktu za rok 2016, Literární cena JQ-Wingate) a kritici ji popsali snad všemi superlativy, jež byli schopni vymyslet

---

* JUDr. Katarzyna Żák Krzyżanková, Ph.D., odborná asistentka katedry teorie práva a právních učení Právnické fakulty Univerzity Karlovy. E-mail: krzyzank@prf.cuni.cz.